

Walczak, Zbigniew

Struktura społeczno-zawodowa Płocka w pierwszej połowie XIX wieku

Notatki Płockie 23/1-94, 26-32

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Struktura społeczno-zawodowa Płocka w pierwszej połowie XIX wieku

Badanie rozwoju społeczno-ekonomicznego każdego miasta wymaga przeanalizowania jego struktury zawodowej.

W dotychczasowej literaturze naukowej brak jest większych opracowań na temat społeczno-ekonomicznego rozwoju Płocka w XIX w.¹ Złożyło się na to niewątpliwie wiele przyczyn, a szczególnie to, że miasta województwa (guberni) płockiego w XIX w. nie były widownią wielkich przemian społeczno-ekonomicznych, jakie dokonywały się na innych terenach Królestwa Polskiego, gdzie zaczął rozwijać się intensywnie przemysł, a wraz z nim stosunki kapitalistyczne.

Zainteresowania naukowców poszły więc w kierunku badania terenów, gdzie zrodził się i rozwijał wielki przemysł. Trzeba jednak udzielić odpowiedzi na pytanie — jaki był stan ekonomiczny miast, w których nie rozwinął się przemysł, jakie były w nich warunki egzystencji ludności, jak kształtowała się struktura społeczno-zawodowa tych miast.

W artykule swym przedstawię strukturę społeczno-zawodową Płocka w pierwszej połowie XIX w.

Płock na przełomie XVIII i XIX w. przechodził pod panowanie różnych zaborców, pozostających ostatecznie po Kongresie Wiedeńskim w obrębie Królestwa Polskiego. Zarówno pod panowaniem pruskim, jak i w okresie Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego był siedzibą władz administracyjnych: kamery, departamentu, województwa, guberni. Funkcja administracyjna, jak i położenie nad wodnym szlakiem handlowym, brak w okolicy bogactw mineralnych i bliskość granicy pruskiej wpłynęły na ukształtowanie się struktury społecznej, a szczególnie zawodowej miasta.

A. STRUKTURA SPOŁECZNA

Odtworzenie struktury społecznej następcza trudności ze względu na nieściśności danych, szczególnie do 1840 r. Pierwsze wzmianki odające wierniej układ społeczny pochodzą z 1843 roku, choć i one budzą zastrzeżenia co do liczby ludzi pochodzenia szlacheckiego. Następne wiadomości o układzie społecznym mamy z lat 1854—1856 i 1861—1866 (tabela 1). Liczbowe ujęcie poszczególnych warstw społecznych nie odzwierciedla w pełni układu społecznego. W rubryce „stan szlachecki” wykazani są zarówno właściciele majątków zamieszkałi w Płocku, jak i mieszkańcy pochodzenia szlacheckiego utrzymujący się z innych rodzajów zarob-

kowania. Źródła wykazują właściciele dóbr zamieszkałych w Płocku w 1851 roku — 15, 1852—18, 1854—18 i w 1858—17². Przyjmując że rodzina składała się z 5—6 osób otrzymamy około 100 osób pochodzenia szlacheckiego, związanych z własnością ziemską³. Pozostała liczba obejmowała szlachtę osobistą, zatrudnioną w administracji publicznej, wolnych zawodach lub też sprawującą funkcję oficjalistów i dzierżawców okolicznych gruntów⁴.

Na przestrzeni lat uwzględnionych w tabeli widać postępujący wzrost żywołu szlacheckiego od 215 osób w 1854 r. do 482 osób w 1866 r., co stanowi wzrost o 123%. Brak danych za lata 1857—1860 utrudnia całkowite prześledzenie ruchu elementu szlacheckiego. Mimo to widać szybkie zwiększanie się liczby szlachty po 1863 r. W latach 1863—1866 wzrost ten wyniósł 24%. Zmniejszeniu uległa natomiast ilość szlachty dziedzicznej, o niej źródła podają liczbę 75 osób w 1866 r. Powodem takich zmian była niewątpliwie reforma uwłaszczeniowa. Spowodowała ona bankructwo części ziemiaństwa, które straciwszy posiadłości ziemskie osiedliło się w mieście, podejmując pracę zarobkową. Pewien wpływ miały również represje carskie i konfiskata majątków szlachty zaangażowanej w powstaniu styczniowym.

Również pozostałe dwie warstwy społeczne, duchowieństwo i stan mieszczański, zróżnicowane były wewnątrz pod względem zamożności, a tym samym pozycji społecznej w mieście. Duchowieństwo płockie zawierało w swym składzie dużą rozpiętość hierarchii duchownej począwszy od biskupów, kończąc na klerykach i alumnach.

Procentowy skład społeczny mieszkańców Płocka w 1854 r. był następujący: szlachta stanowiła 1,71% ogółu ludności, duchowieństwo 0,61%, stan mieszczański 97,68%. Układ ten w latach następnych przy ogólnym wzroście liczby ludności nie uległ większym zmianom.

B. STRUKTURA ZAWODOWA

Na przestrzeni lat 1795—1867 źródła zgodnie stwierdzają, że głównym zajęciem mieszkańców było rzemiosło i handel⁵. Potwierdza to również H. Gawarecki „mieszkańcy miasta Płocka trudnią się w części handlem, rzemiosłem i rolnictwem”⁶. Strukturę zawodową Płocka w latach 1818, 1822, 1843, 1846 przedstawia tabela 2. W latach tych nastąpił wzrost zatrudnienia o 73%, natomiast cała ludność wzrosła o 96,4%. Przyrost ludności był więc większy niż wzrost ludności czynnej zawodowo. Wskazuje na to

ROK	Stan szlachecki			Stan duchowny			Stan gminny		
	Mężczyzn	Kobiet	Razem	Mężczyzn	Kobiet	Razem	Mężczyzn	Kobiet	Razem
1843	—	—	316	64	7	71	5041	6050	11091
1854	149	66	215	70	7	77	5169	7067	12236
1855	129	76	205	60	7	67	5356	6675	11031
1856	140	81	221	67	7	74	5368	6767	12135
1861	225	130	355	55	7	62	5777	7402	13179
1862	256	140	396	63	7	70	5354	7794	13148
1863	269	119	388	59	7	66	6051	8961	15012
1866	—	—	482	59	7	66	—	—	16888

Źródło: WAP Płock, sygn. 622, k. 14; sygn. 627, k. 122; sygn. 619, k. 25; sygn. 626, k. 592.

procentowy stosunek ludności czynnej zawodowo do ogółu ludności miasta, który zmniejszył się od 33,34% w 1818 r. do 29,35% w 1846 r.

W poszczególnych działach nie następują większe zmiany w strukturze zawodowej, co może świadczyć o pewnej stagnacji gospodarki miasta. Liczbowy wzrost zatrudnienia w poszczególnych latach następował w wyniku wzrostu ogólnej liczby ludności miasta a nie w wyniku przemian ekonomicznych.

Najwięcej ludności znajdowało zatrudnienie w rzemiośle, w którym czynnych zawodowo było w 1818 r. 33,40%, 1822 r. 27,96% i 1846 r. 31,44% ludności pracującej. Kolejne miejsce zajmowała grupa utrzymujących się z różnego rodzaju służb i posług (1818 r. 20,44%, 1822 r. 24,36%, 1846 r. 28,24). Wyrobnicy i różni robotnicy stanowili trzecią co do wielkości grupę czynnych zawodowo (1818 r. 19,49%, 1822 r. 17,55%, 1846 r. 15,40%). Dużą liczbę stanowili urzędnicy i duchowieństwo, których udział wśród czynnej zawodowo ludności wahał się w granicach od 18,30% w 1818 r. do 12,32% w 1846 r. Ten stosunkowo duży odsetek ludzi zatrudnionych w administracji wynikał z funkcji administracyjnej miasta, w którym znajdowały się urzędy wojewódzkie (gubernialne), powiatowe i miejskie⁷. Ta funkcja miasta jako ośrodka administracji cywilnej i kościelnej miała również wpływ na istnienie w Płocku dużej ilości służby domowej. Część ludności z działu VII i VIII napewno była zatrudniona przy pracach przeładunkowych w porcie. Trudniący się wyłącznie rolnictwem stanowili najmniejszy odsetek ludności miasta i wynosił on w latach 1818—1843 zaledwie ponad 1% czynnych zawodowo. Z handlu utrzymywało się w analogicznym okresie około 10% ludności pracującej. Szczególnie dużo znajdowało się w mieście różnego rodzaju lokali gastronomicznych. W 1818 roku było ich 59, w tym 35 prowadzonych przez Żydów⁸, a w 1846 r. 85 różnego rodzaju szynków i karczem⁹. Ta pokaźna ilość karczem była wynikiem tego, że do miasta przybywała duża ilość osób jako interesanci do władz admi-

nistracyjnych i wysiadały na ład obsługi przybywających do portu statków, barek i tratów, płynących z towarami do Prus.

W każdym dziale zatrudnienia znajdujemy ludność pochodzenia żydowskiego. Ludność ta stanowiła w pierwszej połowie XIX w. poważny odsetek liczący około 36—39% ogółu ludności miasta. Udział ludności żydowskiej w poszczególnych zawodach przedstawia tabela 3. Żydzi znajdowali zatrudnienie prawie we wszystkich rodzajach zawodów. W poszczególnych działach zatrudnienia w stosunku do ludności chrześcijańskiej największy odsetek Żydów znajdował się wśród ludności zajmującej się handlem. Stanowili oni w 1846 r. 58,00% tej ludności. Ten stan utrzymywał się, jak widać z tabeli 3, przez całą połowę XIX w.

Wśród ludności rzemieślniczej Żydzi stanowili w 1818 r. 18,51%, a w 1846 r. 33,85%. Wzrost ten wiązać należy z rugowaniem ludności żydowskiej ze wsi, gdzie trudniła się handlem i wyszynkiem. Osiedlając się w mieście część z nich podejmowała pracę w rzemiośle. Następną przyczyną wzrostu był napływ do Królestwa Polskiego ludności żydowskiej usuwanej przez rząd carski z terenów przygranicznych cesarstwa¹⁰. Najmniej ludności wyznania mojżeszowego było w administracji, do której miała utrudniony dostęp. Wykazany w rubryce 3,75% w 1846 r. obejmuje głównie duchowieństwo żydowskie i administrację prywatną.

Przedstawię teraz jak układały się proporcje w zatrudnieniu uwzględniając pracowników samodzielnych i najemnych. Napotkałem w pracy nad tym zagadnieniem poważne trudności, wynikające z nieściśłości danych źródłowych szczególnie przy ustalaniu ludności najemnej w rolnictwie. W dziale tym pracownicy najemni w zestawianych przeze mnie latach uwzględnieni zostali w danych źródłowych częściowo łącznie z wyrobnikami i robotnikami. Stąd też liczba najemnych w rolnictwie była prawdopodobnie wyższa¹¹. Podobnie wyglądała sytuacja przy ustalaniu najemnych i samodzielnych w handlu i transporcie. Najłatwiej mogłem

ustalić najemnych i samodzielnych pracowników w przemyśle i rzemiośle, w którym to dziale ze względu na brak większych zakładów

przemysłowych przyjąłem kryterium podziału, że każdy majster to pracownik samodzielny, zaś czeladnik i uczeń — najemny.

Tabela 2

STRUKTURA ZAWODOWA LUDNOŚCI PŁOCKA W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

Lp.	Dział zatrudnienia	1818 r.		1822 r.		1843 r.		1846 r.	
		Czyn. 1. absol.	%	Czyn. 1. absol.	%	Czyn. 1. absol.	%	Czyn. 1. absol.	%
I	Rolnictwa, rybołówstwo	25	1,25	31	1,43	38	1,32	40	1,15
	dziedzice, dzierżawcy			9		8		17	
	rolnicy	4		1		10		12	
	ogrodnicy			4		13		1	
	rybacy	21		16		7		10	
II	Przemysł, rzemiośle	670	33,40	607	27,96	575	20,11	1090	31,44
	właśc. różnych zakładów			32		14		18	
	rzemieślnicy	295		354		482 ¹		386	
	czeladnicy, terminatorzy	360		206		79		658	
	szwaczki	15		15		—		28	
III	Handel, banki	127	6,33	222	10,23	324	11,33	270	7,79
	właściciele banków, loterii,								
	lichwiarze	2		4		17		19	
	kupcy, kramarze	51		102		191		152	
	właśc. lokali gastr., hoteli	74		116		116		99	
IV	Transport	4	0,19	27	1,24	126	4,40	46	1,33
V	Wolne zawody	12	0,60	27	1,24	79	2,77	64	1,84
VI	Urzednicy, duchowni	367	18,30	347	15,99	434	15,18	427	12,32
	urzednicy, oficjal. publiczni	243		243		260		281	
	administrat. prywat			12		75		6	
	duchowni	98		65		76		97	
	służba kościelna, kachalna	10		10				20	
	nauczyciele	16		17		23		23	
VII	Służba domowa, stróże, usługi	410	20,44	529	24,36	551	19,27	979	28,24
VIII	Wyrobnicy, różni robotnicy	391	19,49	117	5,39	727	25,43	534	15,40
IX	Bez określonego zawodu			264 ²	12,16	5	0,18	17	0,49
	R a z e m :	2006		2171		2859		3467	
	Razem ogółu ludności	6014		6344		11184		11812	
	% czynnej zawodowo	33,34		34,22		25,56		29,35	

1. Dla tego roku rzemieślnicy podani są łącznie z czeladnikami.

2. Cyfra ta prawdopodobnie obejmuje również wyrobników bez stałego miejsca pracy.

We wszystkich działach ilość najemnych przypadających na jednego samodzielnego była niewielka. W rzemiośle w 1822 r. na jednego samodzielnego przypadało 0,6 pracownika najemnego. W ciągu 24 lat wskaźnik ten wzrósł do 1,8 w 1846 r. Udział pracowników najemnych w stosunku do ogółu pracujących zwiększył się z 66,10% w 1822 r. do 74,07% w 1846 r. czyli o 7,79%. W tym samym czasie zmniejszyła się liczba pracowników samodzielnych z 33,90% do 25,93%. Przyczynę zmniejszenia się ilości samodzielnych pracowników widzę w sytuacji ekonomicznej, w jakiej znajdowało się miasto, które nie posiadało większego zasięgu ekonomicznego. Stwarzało to trudności dla samodzieln-

nych rzemieślników ze zbytem swych produktów, które nabywali głównie mieszkańcy miasta i okolicznych wsi. Stąd też w ciągu 24 lat 1822—1846 liczba samodzielnych rzemieślników wzrasta zaledwie o 18 osób. Również zagrożone konkurencją cechy mimo dekretu z 21.XII. 1816 roku nie dopuszczały nowych majstrów do zakładania samodzielnych warsztatów. Wzrasta natomiast liczba najemnych i samodzielnych w transporcie, a szczególnie w handlu i gastronomii, gdzie najemni stanowili 52,74% ogółu zatrudnionych w tym dziale w 1846 r. Związane było to zwiększającym się przepływem statków na Wiśle, płynących ze zbożem i innymi płodami rolniczymi do Gdańska i z

UDZIAŁ LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W POSZCZEGÓLNYCH DZIAŁACH ZATRUDNIENIA

Dział zatrudnienia	1818 r.				1843 r.				1846 r.			
	Chrześc- cijan	Ży- dów	Ra- zem	% Ży- dów	Chrześc- cijan	Ży- dów	Ra- zem	% Ży- dów	Chrześc- cijan	Ży- dów	Ra- zem	% Ży- dów
Rolnictwo	25	—	25	—	37	1	38	2,63	32	8	40	20,00
Przemysł, rzemiosło	516	154	670	18,51	388	187	575	32,58	721	369	1090	33,85
Handel, banki, gastron.	63	64	127	50,39	135	189	324	58,33	114	156	270	58,00
Transport	—	4	4	100,00	68	58	126	46,03	23	23	46	50,00
Wolne zawody	9	3	12	25,00	72	7	79	8,86	58	6	64	9,37
Urzednicy, duchowni	364	3	367	0,82	419	15	434	3,46	411	16	427	3,75
Służba domowa, stróże, posługi	300	110	410	26,83	330	221	551	40,11	634	345	979	35,24
Wyrobownicy, różni robotnicy	271	120	391	30,74	420	307	727	42,23	316	218	534	40,82
Bez określonego zawodu	—	—	—	—	5	—	5	—	11	6	17	35,29

Źródło: WAP Płock, sygn. 614, k. 68; sygn. 619, k. 33; sygn. 620, k. 101

funkcją administracyjną miasta, do którego przybywali interesanci z całej guberni.

Ta usługowa funkcja miasta wobec regionu i szlaku handlowego spowodowała, że większość ludności na przestrzeni lat 1818—1846 znajdowała zatrudnienie w dziale półprodukcyjnym, do którego zaliczałem handel, transport, służbę domową i wyrobników¹². Dział ten wykazuje tendencję wzrostu od 46,96% w 1818 r. do 53,06% w 1846 r. w stosunku do całej czynnej zawodowo ludności. Natomiast działy pozostałe, tj. produkcyjny i nieprodukcyjny, jak widać z tabeli 5, wykazują tendencję spadkową.

Przejdziemy teraz do dokładniejszego omówienia każdego działu zatrudnienia oraz określenia roli, jaką odgrywały poszczególne grupy zawodowe w mieście.

ROLNICTWO

Jak już wspomniałem poprzednio zajmowała się w Płocku rolnictwem niewielka ilość osób. Z rolnictwa utrzymywało się wyłącznie tylko 15 rodzin¹³. W 1865 roku 66 rodzin posiadało niewielkie działki ziemi, na których uprawiały warzywa, ziemniaki i inne płody rolne dla

Tabela 4

LUDNOŚĆ CZYNNA ZAWODOWO Z PODZIAŁEM NA SAMODZIELNYCH I NAJEMNYCH

Lp.	Dział zatrudnienia	1822 r.				1846 r.			
		Samodzielni		Najemni		Samodzielni		Najemni	
		Liczba absol.	%	Liczba absol.	%	Liczba absol.	%	Liczba absol.	%
I	Rolnictwo	31	93,93	2	6,07	30	75,00	10	25,00
II	Przemysł, rzemiosło	386	73,04	221	26,96	404	64,87	746	35,13
III	Handel, banki, gastronomia, hotele	222	96,39	8	3,61	270	47,26	301	52,74
IV	Transport	15	55,55	12	44,45	46	44,23	58	55,77
V	Wolne zawody	17	62,97	10	37,03	52	81,25	12	18,75
VI	Urzednicy, duchowni	65	18,73	282	81,27	97	22,71	330	77,29
VII	Służba domowa, stróże, posługi	—	—	521	100,00	—	—	979	100,00
VIII	Wyrobownicy różni, robotnicy	—	—	115	100,00	—	—	115	100,00
IX	Bez określonego zawodu	—	—	264	100,00	—	—	17	100,00
Razem w liczbach absolutnych		736		1435		899		2568	
% zawodowo czynnych do ogółu czynnych zawodowo		33,90		66,10		25,93		74,07	
Ogółem czynnych zawodowo		2171				3467			

własnych potrzeb konsumpcyjnych¹⁴. Źródła wspominają, że w Płocku znajdowała się duża ilość ogrodów i w latach urodzaju owoce wywożono na sprzedaż nawet do Warszawy. Zbiory zbóż i innych roślin uprawianych przez mieszkańców miasta nie pokrywały potrzeb żywnościowych, stąd też ludność musiała kupować zboże i inne artykuły żywnościowe na targach od mieszkańców okolicznych wsi¹⁵. Jeżeli chodzi o inwentarz żywy, to mieszkańcy Płocka w 1846 roku utrzymywali 160 koni, 292 sztuki bydła rogatego, 129 świń oraz 237 sztuk owiec¹⁶.

PRZEMYSŁ I RZEMIOSŁO

W mieście w latach objętych artykułem większych zakładów przemysłowych i fabryk nie było. W sprawozdaniach Magistratu w 1842 roku czytamy: „... że wykazu o stanie fabryk wełnianych, lnianych i konopnych Magistrat nie mógł sporządzić, gdyż takowe w mieście tutejszym nie egzystują”¹⁷.

Podobnie ujmowało tę sprawę sprawozdanie z 1857 r., które stwierdzało „miasto Płock nie

Tabela 5

LUDNOŚĆ ZATRUDNIONA W DZIAŁACH: PRODUKCYJNYM, PÓLPRODUKCYJNYM, NIEPRODUKCYJNYM

Lp.	Działy	1818 r.	%	1822 r.	%	1843 r.	%	1846 r.	%
I	Produkcyjny	695	34,65	638	29,40	613	21,44	1130	32,59
	rolnictwo	25		31		38		40	
	przemysł, rzemiosło	670		607		575		1090	
II	Półprodukcyjny	942	46,96	905	41,68	1728	60,44	1840	53,06
	handel, gastronomia, hotel	127		230		324		261	
	transport	4		27		126		46	
	sł. domowa, wyrobniący	811		648		1278		1533	
III	Nieprodukcyjny	369	18,39	628	29,92	518	18,12	497	14,35
	urzędnicy, duchowni	341		320		411		384	
	wolne zaw., nauczyc.	28		44		102		87	
	rentierzy z procentu żyjący	—		—		—		9	
	bez określonego zawodu	—		264		5		17	
		2006	100	2171	100	2859	100	3467	100

odznacza się żadnymi szczególnymi wyrobami”¹⁸. Sprawozdania władz miejskich o stanie fabryk w latach 1815—1867 wykazują istnienie niewielkich zakładów produkujących: olej, ocet, piwo, świece, mydło, cegły, kapelusze, instrumenty muzyczne, szpilki i igły. Znajdowało się też kilka warsztatów reprezentujących przemysł włókienniczy. Brak był całkowicie zakładów produkujących wyroby żelazne. Rozmiary zatrudnienia w pierwszej połowie XIX wieku w wymienionych zakładach były niewielkie (tabela 6). Na przestrzeni lat 1822—1855 wzrost we wszystkich zakładach nastąpił ze 100 w 1822 r. do 156 osób w 1846 r., aby następnie zmniejszyć się do 112 w 1854 r. Największe rozmiary zatrudnienia wykazywały cegielnie i browary. Nie rozwinął się mimo pewnych prób i pomocy ze strony rządu w Płocku i prawie w całej guberni (województwo) przemysł włókienniczy¹⁹. Do powstania reprezentowały go dwa zakłady wełniane, dwa bawełniane, dwóch farbiarzy i jeden podstrzygacz²⁰. Zakłady te zatrudniały łącznie w 1829 r. 26, 1832 r. — 21 i 1840/41 r. 26 pracowników. Były to więc zakłady niewielkie kilkuwarsztatowe. Dla porównania przytoczę, że w tych samych latach jedna tylko manufaktura włókiennicza

Repphana w Kaliszu zatrudniała 16 majstrów i 200 robotników, to jest więcej niż wszystkie zakłady produkcyjne w Płocku²¹.

Rzemiosło skupiało gros ludności zatrudnionej w sferze produkcyjnej. Rzemieślnicy płockcy zrzeszeni byli zgodnie z rozporządzeniem Namiestnika z dnia 31.XII.1816 r. w zgromadzeniach rzemieślniczych. Teren województwa płockiego zarządzeniem Komisji Wojewódzkiej z dnia 20.IV.1817 r. został podzielony na 6 okręgów rzemieślniczych²². Płock należał do najliczniejszego okręgu. Znajdowały się w nim urzędy 21 zgromadzeń rzemieślniczych oraz zgromadzenie kupców²³. Nie wszyscy rzemieślnicy zrzeszeni byli w zgromadzeniach rzemieślniczych. Źródła wymieniają w 1853 r. kilkunastu fuszerów²⁴. Zgromadzenia rzemieślnicze prowadziły ostrą walkę z fuszerami. W 1829 r. 28 szewców wniosło do magistratu skargę na przekupniów żydowskich prosząc o zabronienie im sprzedaży obuwia, które kupują od fuszerów w mieście lub okolicy i sprzedają rujnując tym miejscowych rzemieślników²⁵. Podobną sytuację mamy w 1859 r., w którym to farbiarz Ludwik Hefke pisze do magistratu, że w mieście są farbiarze Żydzi „ale z przyczyny zupełnej niezrąjomości tegoż, za majstrów uważani być

ROZMIARY ZATRUDNIENIA W ZAKŁADACH PRODUKCYJNYCH M. PŁOCKA

Lp.	Zakłady	1822					1844—1846					1854—1855						
		Ilość	Majstrów	Czeladni- ków	Uczniów	Razem	Ilość	Majstrów	Czeladni- ków	Uczniów	Wyrobni- ków	Razem	Ilość	Majstrów	Czeladni- ków	Uczniów	Wyrobni- ków	Razem
1	Olejarnie	1	1	1	—	2	1	1	—	—	2	3	1	1	—	—	3	4
2	Kapelusznicze	3	4	4	3	11	4	4	3	1	4	12	1	1	—	—	—	1
3	Garbarnie	2	3	9	3	15	2	2	—	—	4	4	4	3	2	—	1	10
4	Świec i mydła	3	3	8	3	14	2	2	8	7	9	26	2	2	3	3	2	10
5	Browary	3	3	7	2	12	2	2	5	4	24	35	2	2	—	—	8	10
6	Krochmalnie	1	1	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Igieł i szpilek	1	1	—	—	1	1	1	2	3	—	6	5	5	2	4	—	11
8	Cegielnie	2	2	12	—	14	3	3	11	4	22	40	2	3	1	—	30	34
9	Zakł. prod. ocet	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	3	5
10	Wókiennicze	2	2	2	2	6	3	3	1	2	—	6	1	1	—	—	—	1
11	Gorzelnie, likier.	2	5	10	3	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	Farbiarnie	2	—	—	—	—	2	2	—	4	—	6	2	2	1	3	—	6
13	Instr. muzyczne	—	—	—	—	—	1	1	1	2	—	4	1	1	—	—	—	1
14	Grzebieniarskie	1	1	—	—	1	2	2	—	2	—	4	2	2	—	4	—	6
15	Rękawiczek	2	2	2	—	4	4	4	2	4	—	10	6	5	—	—	—	5
Razem:		27	28	56	16	100	29	27	35	33	61	154	31	31	10	16	47	104

Zródło: WAP Płock, sygn. 614, sygn. 619, k. 410, 195, 210; sygn. 126, k. 194; sygn. 620, k. 309; sygn. 622, k. 161, 162, 163, 166; sygn. 621, k. 168, 170, 121, 166.

nie mogą... a nawet przyczyniają się do upadku innych wykwalifikowanych farbiarzy”²⁶.

Ludność rzemieślniczą stanowili głównie drobni wytwórcy pracujący sami w swoich warsztatach przy pomocy niewielkiej liczby czeladzi i uczniów (tabela 7). Wśród rzemieślników spotykamy spory procent Żydów, (tabela 3). Najpopularniejszymi zawodami, jakimi trudnili się Żydzi, oprócz wszelkiego rodzaju handlu było krawiectwo, zegarmistrzostwo, introligatorstwo. W 1818 r. na 26 krawców Żydów było 24, w 1843 r. na 36 — Żydów 30. Szewców w 1818 r. było 45 w tym Żydów 24, a w 1843 r. na 46 — Żydów 24²⁷.

HANDEL

Następnym działem, który omówię, jest handel. Płock według danych źródłowych nie odgrywał większej roli jako ośrodek handlowy w Królestwie Polskim, a nawet w samym województwie (guberni)²⁸. Zasięg handlowy miasta ograniczał się do jego terytorium oraz okolicznych wsi i osad. Handel znajdował się w decydującej większości w rękach ludności żydowskiej.

„Handel towarów łokciowych, jako to materii jedwabnych i sukna, płócien itd. w rękach wyznawców moźszowych znajduje się”, „handel winny i korzenny w połowie przez tychże, w połowie przez chrześcijan jest prowadzony”²⁹.

ADMINISTRACJA, SZKOLNICTWO, DUCHOWIEŃSTWO

O administracji miejskiej posiadamy dość dokładne wiadomości. W latach pierwszej połowy XIX wieku w skład administracji miasta wchodził burmistrz przemianowany następnie

na prezydenta, radni, urzędnicy, policjanci rewirowi, woźni i dozorczy. W 1848 roku liczbowy skład urzędników miejskich był następujący: prezydent, 3 radnych, inspektor policji, 8 policjantów rewirowych, 15 kancelistów i sekretarzy oraz 14 woźnych i dozorców³⁰.

Rozpiętość pozycji społecznej w poszczególnych urzędach była dość duża. Świadczyć o tym może skala poborów, która wahała się w 1848 r. od pensji prezydenta wynoszącej 750 rubli rocznie, przez radnych 360—525 rubli rocznie, kancelistów i policjantów od 80—300 rubli, woźnych i dozorców 60 rubli rocznie³¹.

Grupę nauczycieli reprezentowali profesowie szkoły wojewódzkiej, realnej, szkoły elementarnej oraz prywatnych. Liczbowy stan nauczycielstwa w 1826 r. wynosił: prefekt, rektor, 7 profesorów, 5 nauczycieli, a w 1846 r. było ogółem 23 nauczycieli. Stan ten na przestrzeni lat nie ulegał większym zmianom³².

Duchowieństwo płockie poważnie różnicowane w swojej hierarchii w liczbach przedstawiało się w 1819 r. następująco. Kapitułę Płocką stanowiło 2 biskupów, 8 prałatów, 25 kanoników, ponadto duchowieństwo miejskie składało się z 3 prałatów, 6 kanoników, 4 wikariuszy i 20 kleryków³³. Z innych wyznań było 2 rabinów i 1 duchowny ewangelicki.

SŁUŻBA DOMOWA, WYROBNICZY

Niewiele możemy powiedzieć na podstawie danych źródłowych o dość licznej warstwie służby domowej i wyrobnicach (patrz tabela 2)³⁴. Ich standard życiowy nie był wysoki i w latach epidemii cholery ofiarą jej padali głównie według źródeł wyrobnicy i „ludność uboższa”, a do takiej zaliczyć można różnego rodzaju służbę

domową. Nie popełnię wielkiego błędu przytaczając za gazetą „Echa Płockie i Łomżyńskie” z 1899 r. opis wyglądu mieszkania biedoty miejskiej. „Okienko o jednej szybie za ledwie rozprasza ciemność. W tym wstrętnym kącie bez łóżka i jakiegokolwiek pościeli, leży na barłogu troje dzieci, z których najstarsze ma trzy lata, oprócz tych dwoje siedzi na podłodze z podmrażanymi rękoma, o ogromnych głowach i powykręcanych nogach”³⁵.

Tak w ogólnych zarysach przedstawiała się struktura społeczno-zawodowa Płocka w pierwszej połowie XIX stulecia. Płock w tym okresie ustępował pod względem uprzemysłowienia

i handlu miastom mniejszym od siebie. Miał głównie charakter ośrodka administracyjnego i obsługującego wiślany szlak handlowy. Niewiele zmieniło się w następnym półwieczu XIX wieku. W mieście powstało kilka fabryk: zapalek, maszyn rolniczych, mydła i świec, ale miasto nie zmieniło zasadniczo swojego charakteru. Dopiero ostatnie dwudziestolecie Polski Ludowej stworzyło nowe perspektywy rozwoju dla miasta, dzięki którym Płock z powiatowego miasta, znanego w Polsce z zabytków historycznych, stał się wielkim ośrodkiem przemysłowym.

PRZYPISY

- Częściowo omawiają to zagadnienie artykuły: F. Wybult, O dawnym przemyśle na Mazowszu płockim, „Notatki Płockie” 1957; B. Jewsiewicki, J. Koliński, Przemysł miasta Płocka i powiatu płockiego w świetle rosyjskich statystyk urzędowych w końcu XIX wieku, „Notatki Płockie” 1968 nr 1; W. Huba, Stan gospodarczo-społeczny miast rządowych woj. płockiego w czasach Królestwa Kongresowego 1815—1866, „Notatki Płockie” 1965 nr 3—4; H. Gawarecki, Wiadomość o mieście Płocku, Warszawa 1821; Pisma historyczne, Warszawa 1824; A. J. Nowowiejski, Płock, Płock 1917.
- Woj. Arch. Państw. Płock, Akta Magistratu miasta Płocka sygn. 623, k. 71.
- Tamże, sygn. 626, k. 55, 592, w 1860 r. szlachty dziedzicznej było 105 osób, w 1866 r. 75 osób.
- Tamże, sygn. 623, k. 71, liczba oficjalistów i dzierżawców wynosiła w 1851 r. 18, 1852 — 20, 1854 — 20, 1858 — 18.
- Tamże, sygn. 618, k. 155.
- H. Gawarecki, Pisma..., s. 198.
- Tamże, s. 33, znajdowały się w Płocku następujące urzędy: Komisja Wojewódzka przemianowana następnie na Rząd Gubernialny, Komisja Obwodowa, Kasa Wojewódzka, Sąd Kryminalny Woj. Płockiego, Trybunał Cywilny, Sąd Policji Poprawczej, Sąd Pokoju, Urząd Muncyपालny miasta, Kapituła Katedralna.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 614, k. 28.
- Tamże, sygn. 620, k. 101.
- B. Wasutyński, Ludność żydowska w Polsce w XIX i XX wieku, Warszawa 1930, s. 8, 9.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 616, źródło podaje liczbę 75 dziełek i parobków zatrudnionych u rolników płockich w 1831 roku.
- Podział taki podaje W. I. Lenin w pracy, Rozwój kapitalizmu w Rosji, Warszawa 1953, t. III, s. 510.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 611, k. 169, wymienionych jest piętnastu rolników.
- AGAD, KRSW, sygn. 4555, k. 355; por. OTP, AmP, sygn. 628, k. 122, źródło podaje liczbę 61 rodzin trudniących się rolnictwem i rzemiosłem.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 620, k. 60; sygn. 626, k. 53, 204; sygn. 619, k. 309.
- Tamże, sygn. 619, k. 309.
- Tamże, sygn. 618, k. 155.
- Tamże, sygn. 622, k. 117.
- AGAD, KRSW, sygn. 7029, k. 273, podaje, że w 1825 r. województwo płockie otrzymało 100 tys. złotych na rozwój przemysłu, por. N. Gąsiorowski, Z dziejów przemysłu w Królestwie Polskim, Warszawa 1965, s. 107, podaje, że woj. płockie otrzymało w 1828 r. 50 tys. zł, w 1829 r. 100 tys. złotych i w 1830 r. 15.000 zł na rozwój przemysłu.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 616, k. 243—247.
- J. Raszevska, Rozwój ludnościowy m. Kalisza w latach 1793—1939, „Rocznik Kaliski” 1969, s. 39, autorka podaje, że ludność fabryczna Kalisza liczyła w 1827 r. około 1409 osób; H. Grossman, Struktura społeczno-gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisu ludności 1838, 1810 r. „Kwartalnik Statystyczny” 1925, t. II z. 1, s. 1—108, podaje dla 1808 r. liczbę 174 sukienników dla całego departamentu płockiego, natomiast dla departamentu poznańskiego 2427, a dla kaliskiego 323 sukienników.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 59, k. 57, były to okręgi: płocki, lipnowski, mławski, przasnyski, pultuski, płoński.
- Tamże, sygn. 59, k. 41—50, wymienione są następujące zgromadzenia: cieśli, rzeźników, młynarzy, ślusarzy, kotlarzy, rymarzy, kapeluszników, kołodziejów, stelmachów, powroźników, szklarzy, tokarzy, mydlarzy, blacharzy, zegarmistrzów, gwoździarzy, cyrulików, mosiężników, cukierników, ogrodników, kucepów.
- Tamże, sygn. 60, k. 85, 86 — wymienieni są następujący fuszery: 3 grzebieniarzy, 9 mularzy, 20 stolarzy, 2 kowali, 27 szewców, 26 krawców, 2 powroźników, 2 ślusarzy.
- Tamże, sygn. 58, k. 28, 29.
- Tamże, sygn. 61, k. 5.
- Tamże, sygn. 614, k. 28; sygn. 619, k. 33.
- Tamże, sygn. 625, k. 54; Encyklopedia Powszechna, wyd. Olgiebranda, Warszawa 1865, t. XX, s. 849.
- H. Gawarecki, Pisma..., s. 83.
- Woj. Arch. Państw. Płock, sygn. 190, k. 393—398.
- Tamże, sygn. 190, k. 393—398.
- AGAD, KRSW, sygn. 7030, k. 486, 487; por. OTP, AmP, sygn. 619, k. 392.
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na 1820 r., s. 113, 114; OTP, AmP, sygn. 620, k. 16.
- A. Szczypiorski, Cwierć wieku Warszawy 1806—1829, Wrocław 1964, s. 64, 182, podaje, że służba domowa w Warszawie stanowiła w 1810 roku 14,6% 1827 roku 36,6% czynnej zawodowo ludności miasta.
- A. Dobroński, Życie codzienne Płocka na przełomie XIX i XX w. „Notatki Płockie” 1972, nr 1, s. 24.